

Magyar Jog

Főszerkesztő
TÓTH MIHÁLY

Szerkesztő
SZÉCSÉNYI-NAGY
KRISTÓF

TANULMÁNYOK

Jóárt Eszter

Diszpozitivitás a régi és az új Polgári Törvénykönyvben elméleti alapvetés

„Hogy aztán ez vagy az a szabály ilyen vagy olyan jellegű-e, ez olykor kitűnik a törvényhozó kifejezett akaratából, melylyel kimondja, hogy az ellenkező kikötés semmis. Máskor a praeceptiv¹ vagy diszpozitiv jelleg csakis behatóbb értelmezés útján állapítható meg.”

Grosschmid Béni²

Noha a diszpozitivitás jogtani mibenlétét a jogi karokon már az első évben, magyar polgári jogi jelentését pedig másodévből oktatják, egy konkrét magánjogi norma diszpozitivitásának megítélése sok esetben mégsem egyszerű. A nehézség nem csak a diszpozitivitás fogalmával kapcsolatos jogirodalmi elképzelések különbözőségéből, hanem a jogi norma megfogalmazásából, céljából és abból a mindig változó gazdasági-társadalmi-morális háttérből ered, amelyben jogi fogalmaink jelentéstartalmat, funkciót nyernek. Ez a nehézség ugyanakkor egy olyan kihívás, amely jogi gondolkodásunk folyamatos csiszolására készítet, s mint ilyen,

¹Jelentése: parancsoló.

²Grosschmid Béni: *Magánjogi előadások. Jogszabálytan.*, Budapest, Athenaeum, 1905., 938. o.

szükségszerű velejárója a jogalkalmazásnak. Ez az írás a diszpozitivitás magyar polgári jogi alapjait kívánja körüljárni, támpontot adva e közös gondolkodáshoz.

1. A diszpozitivitás fogalmának törvényi alapja(i)

1.1. A diszpozitivitás fogalmának törvényi alapja a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényben (a továbbiakban: régi Ptk.)

A diszpozitivitás törvényi alapját a régi Ptk.-ban a 200. § (1) bekezdése képezi, miszerint: „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. A szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja.”

E megfogalmazás alapján az a jogalkotói szándék rögzíthető, hogy a diszpozitivitás a szerződési jogban érvényesülő főszabály, amely azt fejezi ki, hogy a szerződő felek a szerződési szabadság értelmében a szerződés tartalmát – tehát az egymással szembeni jogait és kötelezettségeiket – egyező akarattal (konszenzus) maguk határozhatják meg. E körben jogosultak a régi Ptk. szerződésekre vonatkozó rendelkezéseitől eltérni, illetve szerződéses jogait és kötelezettségeiket a régi Ptk. által nem szabályozott körben kiegészíteni, feltéve, hogy ezt jogszabály nem tiltja. Ez voltaképpen a tartalomszabadság elvének törvényi kifejeződése a szerződési szabadságon belül a diszpozitivitás engedő, hízagpótló és felhatalmazó funkciójának hangsúlyozásával.

A tartalomszabadság főszabályának korlátját – azaz a kivételt a diszpozitivitás főszabálya alól – a nem diszpozitiv rendelkezések adják. A nem diszpozitiv rendelkezéseket a jogirodalom többnyire kógens, esetleg imperatív rendelkezésként jelöli. A kógens (imperatív) rendelkezések lényege az, hogy azoktól a szerződő felek még egyező akarattal sem térhetnek el. A régi Ptk. sze-

rint nem diszpozitív a kifejezett eltérési tilalom, ugyanakkor alább látni fogjuk, hogy e megfogalmazás ekként túl szűk, ezért nem pontos.

Kiemelendő, hogy abból, hogy a diszpozitivitás elve a szerződések tartalmára vetítve jelenik meg a régi Ptk. 200. § (1) bekezdésében, az következik, hogy a régi Ptk. értelmében a szerződő felek egyező akarattal való eltérése fogalmilag nem értelmezhető olyan normatív rendelkezések esetén, amelyek nem a szerződő felek egymással szembeni jogaira és kötelezettségeire³ vonatkoznak. Fogalmilag kizárt tehát a diszpozitivitás a definíciós szabályok, egy szerződéses vagy azon is túlmutató jogintézmény fogalmi és joghatásbeli lényegét meghatározó szabályok, illetve a harmadik személyekre kiterjedő rendelkezések esetén. Ennek alapján az ilyen jellegű szabályokat csak kógensnek (esetleg imperatívnek) tekinthetjük, amennyiben normatánilag azzal az előfeltevéssel élünk, hogy a magánjogi norma rendelkező része vagy kógens, vagy diszpozitív lehet.

Figyelemmel arra, hogy a régi Ptk. a kötelmi jogot a leggyakoribb kötelelem-keletkeztető tényre, a szerződésre modellezte, számos olyan kötelmi jogi szabályt szerepeltet a szerződésre vonatkozó Negyedik Rész Első Címe körében, amelyek egyéb kötelelem-keletkeztető tény esetén is megfelelően alkalmazandóak.⁴ Ekként merül fel a kérdés: vajon a régi Ptk. 200. §-a a szerződésnél szélesebb körben értelmezhető-e? E kérdés megválaszolása során abból érdemes kiindulnunk, hogy mi a diszpozitivitás célja, funkciója. Ha a diszpozitivitás gondolatát a jogalanyok magánautonómiája biztosításának egy eszközeként fogjuk fel, és ha az egyes jogalanyok magánautonómiáját más jogalanyok magánautonómiája tiszteletben tartása mellett tételezzük, akkor a diszpozitivitás elvéről is abban a körben lehet beszélni, amelyben az egyén (ön)rendelkezési jogát saját jogai és kötelezettségei alakítására megengedhetőnek véljük. Ez kevésbé alkotmányjogias megfogalmazásban az alanyi jogok rendeltetésszerű gyakorlását avagy a jóhiszeműség és tisztesség elvével összhangban lévő, adott helyzetben általában elvárható, joggal való visszaélést meg nem valósító magatartást feltételez.⁵ E magatartási kívánalomnak pedig csak az felelhet meg, ha az adott

jogalany egyáltalán nem,⁶ vagy csak bizonyos keretek között, valamiféle kiegyenlítés mellett⁷ teszi, teheti más jogalany helyzetét terhesebbé annak valamely joga korlátozásával vagy számára kötelezettség előírásával. Ezeknek a feltételeknek leginkább a szerződéses kötelelem felelnek meg, illetve az olyan kötelemek, amelyek, bár nem szerződésből fakadnak, mégis, a kötelelem alanyai a kötelmet utóbb egyező akarattal, szerződéssel maguk alakíthatják.⁸ Emellett létezhetnek olyan jogszabály által megengedett kötelelem-keletkeztető, -módosító, illetve megszüntető jogi tények is, amelyek egyoldalúan engednek valamely jogalanyoknak lehetőséget saját helyzete alakítására anélkül, hogy más jogalany helyzetét terhesebbé tennék, hiszen valamely jogalany a saját helyzete egyoldalú hátrányosabbá tétele elől nincs elzárva, ez a magánautonómiája körébe esik.⁹

1.2. A diszpozitivitás fogalmának törvényi alapjai a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényben (a továbbiakban: új Ptk.)

Az új Ptk. a diszpozitivitás elvét egyrészt a jogi személy általános szabályai, másrészt a kötelemek közös, általános szabályai, harmadrészt a szerződés általános szabályai körében szerepelteti a következőképpen.

1.2.1. A jogi személy létrehozásának szabadsága körében érvényesülő diszpozitivitás

„3:4. § [A jogi személy létrehozásának szabadsága]

(1) A jogi személy létrehozásáról a személyek szerződésben, alapító okiratban vagy alapszabályban (a továbbiakban együtt: létesítő okirat) szabadon rendelkezhetnek, a jogi személy szervezetét és működési szabályait maguk állapíthatják meg.

(2) A jogi személy tagjai, illetve alapítói az egymás közötti és a jogi személyhez fűződő viszonyuk, valamint

⁶Ide tartoznak az abszolút tilalmak, amelyek valamely jogalany abszolút jogát (privilegiumát) minden más jogalanyal szemben védik. De ide tartoznak a relatív, valamely más, konkrétan meghatározott jogalanyal szembeni jogellenes magatartások (pl. a szerződés megtámadhatósága vagy hatálytalansága valamely személy irányában, szerződésszegés), illetve ezek tilalma is.

⁷Ilyen pl. a jogszabály vagy szerződés által megengedett egyoldalú szerződésmódosítási jog a másik fél jogának egyoldalú alakítása miatti hátrány arányos kiküszöbölésével, számára valamely más előny biztosításával; vagy a szerződésszegésért való felelősség limitálása enyhe gondatlansággal nem az élet, a testi épség, illetve az egészség mint személyiségi jog, hanem más személyiségi jog megsértése, illetve vagyonban okozott kár esetén az ezzel járó hátránynak az ellenszolgáltatás megfelelő csökkentésével vagy egyéb módon történő kiegyenlítése mellett; vagy a jogszabály vagy szerződés által megengedett bánatpénz melletti elállási jog.

⁸Jó példa erre a szerződésen kívül okozott kárért való felelősségnek a kár bekövetkezése utáni szerződéssel való korlátozása.

⁹Ilyen a régi Ptk. 293. §-a, díjkitűzés vagy a kötelezettségvállalás közérdekű célra.

³Ugyan a jogi normák közvetve vagy közvetlenül mindig visszavezethetőek valamely jogalany jogaira vagy kötelezettségeire – másképpen a jogot nem is tekinthetnénk a magatartásirányítás legfontosabb állami eszközének –, a jogi normák diszpozitivitás szempontjából való vizsgálatát mégsem célszerű e megközelítés mentén végezni, mert akkor semmilyen ésszerű támpontunk nem marad az egyes szabályok egymástól való megkülönböztetéséhez.

⁴Pl. a régi Ptk. kötelelem-keletkeztető tényekre, naturalis obligatoria, elévülésre, jognyilatkozatokra, képviselőre, engedményezésre, tartozásátvállalásra, beszámításra, teljesítésre vonatkozó rendelkezései. Vö. Az 1959. évi IV. törvény miniszteri indokolása (*A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve*, Budapest, KJK, 1960.) 17–18. o., 150–151. o.

⁵E normatív jellegű alapelvek jelentéstartalma sok esetben nehezen választható el egymástól, hiszen mind ugyanannak a célkitűzésnek, rendező elvnek (magánautonómia) a garanciái.

a jogi személy szervezetének és működésének szabályozása során a létesítő okiratban – a (3) bekezdésben foglaltak kivételével – eltérhetnek e törvénynek a jogi személyekre vonatkozó szabályaitól.

(3) A jogi személy tagjai, illetve alapítói nem térhetnek el az e törvényben foglaltaktól, ha

a) az eltérést e törvény tiltja; vagy

b) az eltérés a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy a tagok kisebbségének jogait nyilvánvalóan sérti, vagy a jogi személyek törvényes működése feletti felügyelet érvényesülését akadályozza.”

A jogi személy létrehozásának szabadsága körében érvényesülő diszpozitivitás is alapvetően a szerződési szabadság elve megfogalmazásának tűnik. E körben azonban a tartalomszabadság régi Ptk.-ban megjelent elve tartalmilag két vonatkozásban is eltérő, tágabb mozgásteret biztosító. Egyrészt lehetséges, hogy a jogi személy létrehozásáról csak egyetlen személy (alapító/tag) döntsön, ami ugyan meghagyja a diszpozitivitás hatókörének jogügyletkez kööttségét – hiszen a jogügylet nem csak két- vagy többoldalú/pólusú, hanem egyoldalú is lehet –, mégis szélesebb (jogi személy létrehozására irányuló) értelmezési tartományt ad a diszpozitivitásnak. Másrészt a tartalomszabadság a 3:4. § (1) és (2) bekezdése alapján – ugyanezen § (3) bekezdésében foglalt korlátozással – nem csak a szerződő felek egymással szembeni szerződéses jogai és kötelezettségei felek általi alakítására terjed ki, hanem szervezeti kérdésekre is: a jogi személy és a tag(ok) viszonyára, illetve a jogi személy szervezete és működése szabályozására. Utóbbi két vonatkozásban akkor is, ha csak egyetlen alapító (tag) jogi személyt létrehozó (módosító, megszüntető) aktusáról van szó. A diszpozitivitás eltérést engedő, illetve a törvényi normatív rendelkezést kiegészítő természetű a régi Ptk.-val egyező tartalmú annak ellenére, hogy a régi Ptk. az eltérést, illetve a jogszabályt kiegészítő szerződéses rendelkezések megfogalmazását „jogszabály” eltérést tiltó rendelkezése hiányában engedi meg, míg az új Ptk. 3:4. § (2) és (3) bekezdése „e törvény” (tehát maga az új Ptk.) viszonylatában, korlátai között teszi ezt lehetővé. Ez a különbség lényegében csak jogtechnikai: míg a régi Ptk. esetében annak diszpozitív szabályai alóli alacsonyabb jogforrási szintű kivételi kógens szabály megteremtésére maga a törvény adott felhatalmazást [rég Ptk. 685. § a) pontja], addig az új Ptk. e szerepet alkotmányjogi okokból nem vállalta fel, de az ágazati kógenicától az utat nem is zárja el. Az Alaptörvény T) cikkéből és a jogalkotási törvényből következik, hogy mi minősül jogszabálynak és az is, hogy e jogszabályok az egymáshoz képesti hierarchiában hol helyezkednek el. Mivel az új Ptk. alkotmányjogi szempontból nem áll a többi törvény felett, nem adhat felhatalmazást az ágazati szabályozások mikéntjére sem. Ez azt is jelenti, hogy ahol az új Ptk. a saját rendelkezésétől való eltérést kizártságát (azaz az imperativitást) kifejezetten nem mondja ki és az alapjogok korlátozásának alkotmányos kívánalmára

figyelemmel fogalmilag lehetséges, ott törvény, vagy törvény felhatalmazása alapján alacsonyabb jogforrási szintű jogszabály az új Ptk. szabályaitól eltérhet, speciális szabályt, így az új Ptk. diszpozitív rendelkezését megszorító kógens rendelkezést is megfogalmazhat. Ez utóbbi esetben érvényesül a *lex specialis derogat legi generali* elv. Ez az oka annak is, hogy a régi Ptk.-tól eltérően a kódex (az Európai Unió általános hatályú közvetlenül alkalmazandó jogi aktusa kivételével) nem tartotta meg a jogszabály fogalmának régi Ptk.-beli meghatározását. Az új Ptk. „jogszabályra” való kiutalást célja szerint tehát csak ott tartalmaz, ahol annak elhagyása nem lehetséges, mert a kiutalásnak garanciális jelentősége van.¹⁰ Mindez álláspontunk szerint a régi Ptk.-nál¹¹ jobban elősegíti annak tisztán látását, hogy a diszpozitivitás csak a szerződő fél, illetve felek jogügyleti természetű eltérési lehetőségére vonatkozik, a jogalkotó adott normatartalomtól való eltéréseinek lehetőségét nem érinti.¹²

A tartalomszabadság főszabályának korlátját az új Ptk. Harmadik Könyve tekintetében is a nem diszpozitív rendelkezések adják. Az új Ptk. az egyes kifejezett tilalmak mellett egy generálklauzula jellegű tilalmat is megfogalmaz a jogi személyekre vonatkozó Ptk.-beli rendelkezésekkel kapcsolatban. Az új Ptk. 3:4. § (1) és (2) bekezdése együttes értelmezése alapján a fél, illetve felek jogügyleti eltérése az új Ptk. jogi személyekre vonatkozó rendelkezéseitől akkor lehetséges, ha az eltérés tartalmilag a szerződő fél, illetve felek egymással szembeni jogaira és kötelezettségeire, illetve a jogi személy és a tag(ok) viszonyára, illetve a jogi személy szervezete és működésére vonatkozik és az eltérés lehetősége az új Ptk. 3:4. § (3) bekezdése értelmében nem kizárt. Kizárt az eltérés lehetősége az új Ptk. kifejezett tilalma esetén, illetve ennek hiányában is, akkor, ha az eltérés a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy a tagok kisebbségének jogait nyilvánvalóan sérti, vagy a jogi személyek törvényes működése feletti felügyelet érvényesülését akadályozza [új Ptk. 3:4. § (3) bekezdés a) és b) pontjai]. Az új Ptk. 3:4. § (1)–(3) bekezdéséből, azok felépítéséből az következik, hogy a kifejezett eltérési tilalmat vagy semmisségi jogkövetkezményt meg nem fogalmazó, jogi személyekre vonatkozó új Ptk.-beli rendelkezések diszpozitív jellegének vizsgálata egy- vagy kétlépcsős lehet. Amennyiben a 3:4. § (1) és főként (2) bekezdéséből az adott szabályra nézve az kö-

¹⁰Az új Ptk. ugyanis – garanciális okokból – a jogalkotóra nézve is kötelezettséget kíván megfogalmazni, így biztosítva az új Ptk.-tól eltérő speciális jogszabályi eltérés lehetőségét vagy éppen kizártságát. *Vékás Lajos: „Bevezetés.”*, In: *Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*, Budapest, Complex, 2013., 24–25. o.

¹¹Az 1959. évi IV. törvény miniszteri indokolása (4. l.) 153. o.

¹²Nem érinti a diszpozitivitás a bíróság, illetve más jogalkalmazó szerv jogi normától való eltérési jogát sem. A bíróságnak, hatóságnak mérlegelési jogot biztosító norma – noha feltételes módú megfogalmazása a legtöbb diszpozitív normához hasonló – fogalmilag nem diszpozitív (mert a bíróság nem a kötelelem alanya), hanem diszkrecionális jogot biztosító norma.

vetkezik, hogy az tartalmilag fogalmi jellegű, nem a jogi személy létrehozásával, illetve szervezetével vagy működésével kapcsolatos, továbbá sem a szerződő felek egymás közti viszonyát, sem a fél(ek) jogi személlyel szembeni viszonyát, sem a jogi személy szervezeti és működési szabályait nem érinti, eleve kizárt a jogi norma diszpozitív jellegének a megállapíthatósága. Ha azonban az első lépcsős vizsgálat alapján a diszpozitivitás még szóba jöhet, vizsgálni kell azt is, hogy a 3:4. § (3) bekezdése szerinti kizáró feltételek valamelyike nem áll-e fenn a konkrét esetben.¹³ E vizsgálat alapján bizonyosan lesznek olyan normák, amelyek jellege absztraktan, általános jelleggel¹⁴ is megítélhető, míg lesznek olyanok is, amelyek csak az egyedi ügy összes körülményének számbavétele alapján¹⁵ vagy bizonyos esetekben még esetleg akként sem¹⁶ lesznek e generálklauszula – vagy végső esetben az új Ptk. alapelvei¹⁷ [különös figyelemmel az 1:3–1:5. §-okra] – alapján minősíthetőek. Vannak továbbá olyan normák – pl. épp a 3:4. § (1) és (2) bekezdése –, amelyek attól függően minősíthetők kógensnek vagy diszpozitívnek, hogy a normát milyen szempontból vizsgáljuk. A 3:4. § (1) és (2) bekezdése abból a szempontból ugyanis diszpozitív, hogy a feleknek joguk van úgy dönteni, hogy az új Ptk. valamely diszpozitív rendelkezésétől nem térnek el, amennyiben viszont el kívánnak térni, úgy ugyanezen norma már kógens, mert csak a benne foglalt keretek között biztosított az érvényes eltérés lehetősége. Ugyanez igaz a régi Ptk. 200. § (1) bekezdésére, továbbá az új Ptk. 6:1. § (3) bekezdésére és a 6:59. § (2) bekezdésére is.

¹³Ez a megközelítés (ún. objektív teszt) volt a kiindulópontja a Kúria, a Fővárosi Ítéltábla, a Győri Ítéltábla, a Debreceni Ítéltábla, a Debreceni Törvényszék, az Egri Törvényszék, a Nyíregyházi Törvényszék és a Balassagyarmati Törvényszék bírái és a jogászai szakma más területén dolgozók részvételével a Debreceni Ítéltáblán 2014. február 4-én tartott szakmai tanácskozásnak is. *Dzsula Mariann: „Miért kógens a diszpozitív? I.”*, *Céghírnök*, 2014. február, 4. o.

¹⁴Jó példa erre valamennyi jogi személy jogképességének kimondása, a típuskényszer előírása vagy a jogi személyek törvény által meghatározott általános (minimum) kritériumai, melyek kógens, sőt imperatív szabályok. Lásd ehhez: *Kisfaludi András: „A jogi személy általános szabályai.”*, In: Vékás (10. lj.) 86–87. o.

¹⁵Ilyen például a kisebbség joga sérelmének megállapíthatósága egy diszpozitív szabálytól való speciális eltérés esetén, amikor az eltérés vizsgálatának eredményeként az lesz rögzíthető, hogy ebben az esetben a szabály csak látszólag diszpozitív, valójában kógens.

¹⁶*Sárközy Tamás* [„Az új Ptk. jogi személy könyvéről”, *Jogtudományi Közlöny*, 2013. október, 466. o.] is erre hívja fel a figyelmet, amikor jelzi, hogy a cégbejegyzési eljárás során a társaság még nem is működik és sem hitelezője, sem munkavállalója nincsen. Hasonló megállapításra jutott a Debreceni Ítéltáblán 2014. február 4-én tartott szakmai tanácskozás is: *Dzsula* (13. lj.) 3. o.

¹⁷Az alapelvek korlátozó szerepét hangsúlyozza javaslata megfogalmazásakor *Gadó Gábor* [„Kógens-e a diszpozitív? (Az új Ptk. jogi személyre irányadó szabályozása)”, *Céghírnök*, 2013. szeptember, 5. o.] is.

A Harmadik Könyv egyes normái vizsgálatát tovább nehezíti, hogy a vizsgálathoz támpontot adó ún. első lépcsőt jelentő 3:4. § (1) és (2) bekezdés alkalmazása az alábbi kérdésekről való előzetes (széles konszenzuson nyugvó) jogalkalmazói állásfoglalást teszi szükségessé:

– csak a jogi személy létrehozása körében értelmezhető a diszpozitivitás vagy – hasonlóan a szerződési joghoz – a módosítás és a megszűnés (megszüntetés) körében is?¹⁸

– a tagok, illetve a társaság külső és belső jogviszonyai elhatárolása relatív, hol és hogyan húzható meg az elfogadható határ?¹⁹

– az eltérést a törvény nemcsak szerződéssel, hanem egyoldalú jognyilatkozattal (alapító okirat, alapszabály) is lehetővé teszi, vajon az alapító a saját jogait és kötelezettségeit mennyiben határozhatja meg eltérően a törvény rendelkezéseitől?

Ugyanígy a második vizsgálati pontot jelentő kivételi szabály, az új Ptk. 3:4. § (3) bekezdése is előzetes jogalkalmazói állásfoglalást tesz szükségessé az alábbiak kapcsán:

– csak a kifejezett törvényi tilalom jöhet szóba törvényi tilalomként vagy a parancs is, hiszen a tilalom és a parancs egymáshoz való viszonya „interdefinitív”,²⁰ továbbá az új Ptk. alapelvei is szerephez juthatnak?

– vajon csak a jog, vagy a jogi érdek sérelme is szóba jöhet-e?²¹

– vajon mit érthetünk nyilvánvaló sérelem alatt és ez hogyan viszonyul a cég- (illetve változás)bejegyzés, továbbá a törvényességi felügyelet eljárási szabályaihoz,

¹⁸Plauzibilis az az érvelés, hogy nem csupán a létesítés körében lehet értelmezhető a diszpozitivitás, hiszen a társasági szerződés módosítása felfogható egy újabb szerződés létrejöttének, ami jogutóddal való megszűnés esetén szintén állítható. Ekként nyerhet értelmet a hitelező-, a kisebbség- és a munkavállalók védelme is, hiszen alapításkor ezek létezéséről többnyire még nem beszélhetünk.

¹⁹Ez a kérdés élesebben merül fel a 3:24. § és a 6:541. § kapcsán.

²⁰A tilalom és a parancs és jogkövetkezésményeik viszonyának interdefinitása annyit jelent, hogy egy szabály és jogkövetkezésménye éppúgy megfogalmazható tilalomként, mint a tilalomként meghatározott cselekedettől való tartózkodás parancsaként és fordítva: a meghatározott cselekedetre vonatkozó parancs megfogalmazható az e cselekedettől való tartózkodás tilalmaként is. *Peschka Vilmos: A jogszabályok elmélete*, Budapest, Akadémiai, 1979., 64–68. o., *Asztalos László: Polgári jogi alaptan*, Budapest, Akadémiai, 1987., 90. o.

²¹Az új Ptk. 3:4. § (3) bekezdés b) pontja csupán a jogi személy hitelezőinek, munkavállalóinak vagy tagjai kisebbségének jogairól szól, ellenben az új Ptk. Országgyűléshez benyújtott javaslatának indokolása [<http://www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf> 394. o.], valamint *Kisfaludi András* [(14. lj.) 86. o.] is egyaránt szól az új Ptk. 3:4. § (3) bekezdés b) pontja kapcsán *jogokról vagy érdekekről*. Észlelte az eltérés problémáját a Debreceni Ítéltáblán tartott szakmai tanácskozás [*Dzsula* (13. lj.) 4. o.], *Bodzási Balázs* [„Főbb változások az új Ptk.-nak a jogi személyekre, valamint a gazdasági társaságokra irányadó közös szabályaiban”, *Céghírnök*, 2014. augusztus, 3. o.], továbbá *Sárközy Tamás* is [(16. lj.) 465. o.].

határidejéhez,²² továbbá a sérelem súlyához, jelentőségéhez?

– vajon a sérelem realizálódása szükségképpen vagy csak lehetséges feltétel, avagy elég a sérelem reális jövőbeli veszélye is?

– milyen széles körben érthető a törvényességi felügyelet?²³

1.2.2. A kötelek közös, általános szabályai, valamint a szerződés általános szabályai körében érvényesülő diszpozitivitás

„6:1. § [A kötelek]

(3) A köteleknek a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó közös szabályaitól a felek egyező akarattal eltérhetnek, ha e törvény az eltérést nem tiltja.”

„6:59. § [Szerződési szabadság]

(2) A felek szabadon állapíthatják meg a szerződés tartalmát. A szerződéseknek a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó szabályaitól egyező akarattal eltérhetnek, ha e törvény az eltérést nem tiltja.”

A 6:59. § (2) bekezdése tartalmilag azonos a régi Ptk. 200. § (1) bekezdésével, e körben érdemi változás nincs.

A kötelek körében közös, általános főszabályként megfogalmazott eltérési lehetőséget a régi Ptk. nem tartalmazott.²⁴ Kérdés, hogy az új Ptk. valamennyi kötelek közös szabálya körében található 6:1. § (3) bekezdése gyökeres változást jelent-e a régi Ptk.-hoz képest. Noha az új Ptk. e szabálya alapján valóban úgy tűnhetne, hogy a kötelek jog egészére főszabályként a diszpozitív jellegű szabályozás érvényesül, a diszpozitivitás azonban továbbra is leginkább a szerződési jogra lesz alkalmazható. A szerződési jogon túlmutatóan pedig azokra a kötelek jogi szabályokra, amelyek lehetővé teszik a kötelek alanyai számára a nem szerződéses kötelek tartalmának szerződéssel való módosítását, illetve azokra a kötelek jogi szabályokra, amelyek annak eredeti címzettjére úgy vonatkoznak, hogy az attól való egyoldalú eltérés más, később a kötelek részévé váló jogalany meglévő jogát nem csorbíthatják.²⁵ Ezért a diszpozitivitás fogalmilag a szerződésen túli kötelek jogi szabályoknál is csak jogügyleti (alapvetően szerződéssel érintett) körben lehet értelmezhető, ekként nem tekinthetőek diszpozitívnek az olyan normatív rendelkezések, amelyek nem a kötelek alanyainak az egymással szembeni jogaira és kötelezettségeire vonatkoznak. Fogalmilag tehát az új Ptk. kötelek jogi rendelkezései körében is

kizárt a diszpozitivitás a definíciós szabályok, egy szerződéses vagy azon is túlmutató jogintézmény fogalmi és joghatásbeli lényegét meghatározó szabályok, illetve a harmadik személyekre kiterjedő rendelkezések esetén.²⁶ Ennek alapján az ilyen jellegű szabályokat csak kógensnek (esetleg imperatívnek) tekinthetjük.

1.3. Diszpozitív jellegű rendelkezések a természetes személyek jogában, a családjogban, a dologi és az öröklési jogban

Mind a régi, mind az új Ptk., valamint a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény is tartalmaz néhány diszpozitív jellegű szabályt az alapvetően kógens személyek jogában, családi és dologi jogban, valamint öröklési jogban. Ezen elszórtan fellelhető diszpozitív szabályok megfogalmazása mögött ugyanaz a jogpolitikai megfontolás húzódik meg, mint a jogi személyek, illetve a szerződési jog diszpozitív szabályozása mögött. A jogviszony jogalanyai rendelkezési jogának, magánautonómiájának biztosítása arra tekintettel, hogy a jogviszony tartalma az adott esetben olyan jellegű, hogy arról a legmegfelelőbb, leghatékonyabb döntést a jogok és kötelezettségek hordozója maga tudja meghozni állami beavatkozástól, ön-, illetve közérdekvédelmi beavatkozástól mentesen. E körben tehát a jogviszonyok abszolút jellege is némileg relativizálódik, szerződési, jogügyleti jelleget ölt. (Pl. előzetes jognyilatkozat; a személyiségi jogokról való rendelkezés, azok megsértéséhez való hozzájárulás; a házassági vagyoni jog diszpozitív törvényi szabályai; szomszédjogok; tulajdonszerzés egyesülés vagy vegyülés esetén; a közös tulajdon használatáról való megállapodás; épület és földtulajdon elválása esetén az építkezőt szerződés alapján az épületen megillető tulajdonjog; a végintézkedésen alapuló öröklés eltérést engedő szabályai).

2. Jogirodalmi elképzelések a kógens (imperatív) és diszpozitív szabályokról

2.1. A diszpozitivitást a jogi norma szerkezete kapcsán tárgyalja a legtöbb szerző, ettől eltérően, a jogi norma érvényessége, érvényesülése körében értelmezi PESCHKA Vilmos. A jogi norma szerkezete szempontjából a diszpozitivitás a magánjogi norma rendelkező – más szerzők szerint, akik a rendelkező részt nem választják el a jogkövetkezménytől, az ún. joghatás – részéhez köthető.

2.1.1. A rendelkező rész (diszpozíció) a tényállás elemeinek (hipotézis) megvalósulása esetére előírt követhető magatartást tartalmazza. E magatartás lehet aktív és passzív is. Aszerint, hogy a diszpozícióban előírt magatartástól a jogszabály eltérési lehetőséget biztosít-e a szerződő feleknek, a kötelek vagy esetleg egyéb magánjogi jogviszony alanyainak, beszélhetünk eltérést

²²Sárközy (16. lj.) 466. o.

²³Sárközy (16. lj.) 465. o.

²⁴Ennek oka részben abban keresendő, hogy a régi Ptk. Negyedik (kötelek jogi) Része kötelek általános rendelkezéseket (címet) tulajdonképpen nem tartalmazott, hanem a szerződések-re vonatkozó általános szabályokat rendelte megfelelően alkalmazni az egyéb kötelek keletkeztető tényekre is.

²⁵Vö. az 1.1 pontban írtakkal. Mindez a kötelek főszabály szerint relatív szerkezetével is összefügg.

²⁶Vékás (10. lj.) 23–24. o.

engedő (diszpozitív), eltérést nem engedő avagy kényszerítő (kógens)²⁷ és – egyes szerzők szerint²⁸ – feltétlen érvényesülést megkövetelő (ún. imperatív) szabályokról.

A jogi normát hipotézisre és joghatásra bontó nézetek²⁹ a joghatást tekintik úgy, mint ami a meghatározott hipotézis beálltához fűződő jogkövetkezmény. E jogkövetkezmény tehát az életbeli tényállás jogi leképeződése, amely megnyilvánulhat valamely jogilag előírt kötelezettség kimondásában vagy pozitív jogkövetkezmény (ez a szűkebb értelemben vett joghatás) beálltában vagy negatív jogkövetkezmény (szankció) elrendelésében. Ez alapján az elképzelés alapján a jogi norma hipotézis- és joghatásbeli eleme közötti kapcsolat ereje alapján lehet különbséget tenni a diszpozitív és a kógens normák között. E nézet szerint diszpozitívnek azok a normák tekinthetők, „amelyek bizonyos joghatást csak arra az esetre írnak elő, ha a felek rendelkező hatalma nem fejezett ki a joghatásra nézve eltérő akaratot.”³⁰ Kógensnek pedig azok a normák, amelyekben „a joghatás valamely tényállás beálltához kényszerítőleg hozzá van kötve, tekintet nélkül arra, hogy a joghatásban érdekelt személy e hatást akarja-e vagy sem.”³¹

A diszpozitivitás fogalmának ez a kétféle jogszabálytani megközelítése véleményünk szerint érdemi, gyakorlatra kiható különbséget nem eredményez, mivel az elképzelések ugyanazt a lényegi tartalmi elemet ragadják meg csak éppen egymással ellentétes oldalról. Míg a diszpozíciót önálló normaszervezeti elemnek tételező elképzelés a diszpozitivitás lényegéhez az eltérés lehetőségére felől közelít – arra kérdez rá, hogy lehetséges-e a jogszabály által megfogalmazott normától való jogügyleti eltérés (ún. engedő funkció) –, addig a diszpozíciót és a jogkövetkezményt egyetlen egységként leíró „joghatás-elmélet” a diszpozitív jogszabályi norma érvényesülését helyezve a középpontba azt emeli ki, hogy ha egy norma diszpozitív, akkor az csak a felek eltérő ügyleti rendelkezése hiányában alkalmazandó (ún. hézagpótló funkció).

2.1.2. PESCHKA szerint a diszpozitivitásnak a jogi norma rendelkező részéhez kapcsolt bármely értelme-

²⁷ Világhy Miklós In: Eörsi Gyula–Világhy Miklós: *Magyar polgári jog I.*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1962., 71–74. o., Eörsi Gyula: *A szocialista polgári jog alapproblémái*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965., 156–167. o., Asztalos László: *A polgári jogi szankció*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966., 41–46. o., Uő. (20. lj.) 85–106. o., különösen 86–87. o., 89–94. o., 95–99. o., Bíró György–Lenkovic Barnabás: *Általános tanok*, Miskolc, Novotni, 1999., 116–121. o.

²⁸ Lásd a 37–38. lábjegyzetet.

²⁹ Szladits Károly: „Jogszabálytan”, In: Szladits Károly (főszerk.): *A magyar magánjog – Általános Rész; Személyi jog, Első Rész*, Budapest, Grill, 1941., 133., 138–141. o., Szász-Schwarz Gusztáv: *Új irányok a magánjogban*, Budapest, Athenaeum, 1911., 182. o., Villányi (Fürst) László: *A magyar magánjog rövid tankönyve*, Budapest, Grill, 1941., 32. o., Lábady Tamás: *A magyar magánjog (polgári jog) általános része*, Budapest–Pécs, Dialóg-Campus, 2002., 187., 199–202. o.

³⁰ Lábady (29. lj.) 199–200. o.

³¹ Lábady (29. lj.) 199–200. o.

zése téves, két félreértésre³² is okot adhat. Az egyik félreértés az, hogy a diszpozitív jogi norma rendelkező része csak megengedő lehet, hiszen lehet parancsoló (imperatív)³³ és nem tiltó is. A másik félreértés a jogi normák megengedő diszpozíciójának az alanyi joggal (jogosultsággal) való felcserelésében jelentkezik. Az ugyanis, hogy egy jogi norma rendelkező része feljogosító módon fogalmaz, önmagában nem keletkeztet valamely jogalany számára alanyi jogot, bár kétségtelen, hogy az alanyi jog alapját a tárgyi jogban kell keresnünk. A jogi norma diszpozitivitása tehát nem a jogszabályok diszpozíciójához köthető sajátosság, hanem a jogi norma érvényességének specifikus esete. A jogszabály jogi érvényessége, érvényesülése szempontjából különböztethetünk kógens és diszpozitív szabály között. Kógens az a szabály, amely a hipotézis megvalósulása esetén mindig, kötelezően, kategorikus jelleggel érvényesül, míg diszpozitív az a szabály, amelynek érvényessége a hipotézis megvalósulása esetén mellőzhető: a diszpozitív szabály az adott, konkrét esetben tehát csak akkor érvényesül, ha a hipotézis szerinti tényállás alanyai eltérően nem rendelkeztek.³⁴

Álláspontunk szerint PESCHKA elmélete eredményét tekintve nem tér el a diszpozitivitást a jogi norma hipotézis és joghatás eleme közötti kapcsolat erejével jellemző elképzelésektől, ugyanakkor alkalmas arra, hogy felhívja a figyelmet: önmagában a jogi norma megengedő megfogalmazása nem teszi a jogi normát diszpozitívvá. Kétségtelen, hogy azok a jogi normák, amelyek megfogalmazása parancsoló vagy tiltó, többnyire kógens módon érvényesülnek: azoktól a felek még egyező akarattal sem térhetnek el. Az azonban már korántsem biztos, hogy a feleknek a jogszabálytól eltérést engedő jogi norma rendelkező része kizárólag megengedő jelleggel (pl. feltételes módban vagy a lehet szó használatával) van megfogalmazva; épp ellenkezőleg, sokszor parancsként, vagy legalábbis kijelentő módban. A megfogalmazás módja tehát önmagában a jogi norma diszpozitivitásának (azaz a diszpozitív norma felek eltérő rendelkezése hiányában való érvényesülése) megragadásához nem visz közelebb, legfeljebb jelzésértékű lehet. E különbséget érzékelteti ASZTALOS a diszpozitív normának mint engedő, hézagpótló funkciót betöltő normának a felhatalmazó, feljogosító, ösztönző normától való elválasztásával, jelezve, hogy a polgári jogban

³² Peschka (20. lj.) 63–64., 74–76. o.

³³ Peschka szerint az imperatív (parancsoló) jogszabály nem képez önálló minőséget, s nem jelent mást, mint a jogszabály diszpozíciójának sajátos, parancsoló (és nem tiltó vagy engedő) módban való megfogalmazását. Ebben az értelemben imperatív lehet a kógens, de még a diszpozitív rendelkezés is. Peschka Vilmos: „imperatív jogszabály” és „parancsoló jogszabály” címszavak, In: Lamm Vanda–Peschka Vilmos (főszerk.): *Jogi Lexikon*, Budapest, KJK, 271. valamint 481–482. o.

³⁴ Peschka Vilmos: „A jogi norma parancsoló, tiltó és engedélyező diszpozíciójának problémái,” *Állam és Jogtudomány* 17. évf. 1. szám, 1974., 62–82. o., különösen is a 72–73. o., Uő. (20. lj.) 63–85. o., 225–227. o. és Uő. „diszpozitív jogszabály”, „diszpozitivitás”, „jogszabály” szócikkek (33. lj.) 141. és 344. o.

egyébként tipikus mind az engedő, hézagpótló, mind az ösztönző, feljogosító szabályok megfogalmazása, bár utóbbit – elvéve – az inkább parancsoló (imperatív) és tiltó megfogalmazást használó közjogban is találhatunk (pl. választójog).³⁵ Úgy véljük, hogy számos diszpozitívnek hitt szabály valójában nem az, hanem csak a magánjogra oly jellemző felhatalmazó, feljogosító módon megfogalmazott ún. attributív norma. E különbségtétel – bár nem (feltétlenül) a diszpozitivitástól való megkülönböztetés összefüggésében – a magánjognak a közjogtól való relatív elhatárolása kapcsán fellelhető a jogirodalomban.³⁶

2.2. A magánjogi szabályokat jogszabálytani szempontból tárgyaló szerzők között nincs teljes konszenzus a tekintetben sem, hogy az eltérés lehetősége kire, mire terjedhet ki: csak a szerződési jogra és a szerződés feleire, vagy ennél szélesebb körben a kötelmi jogra és a kötelmek alanyaira, vagy netán a magánjog egészére.³⁷

³⁵ *Asztalos László* (20. lj.) 90–95. o.

³⁶ *Grosschmid* (2. lj.) 937–938. o., *Szladits* (29. lj.) 137. és 139. o., *Asztalos* (20. lj.) 92–93. o., *Eörsi* (27. lj.) 156–157. o., *Peschka* (20. lj.) 77–78. o., *Bíró-Lenkovics* (27. lj.) 19–20. o.

³⁷ *Grosschmid* [(2. lj.) 937–938. o.] és *Szladits* [(29. lj.) 138–140. o.] a diszpozitivitás hatókörét jogügyleti természetűnek tekinti, a jogszabály diszpozitív rendelkezésétől való eltérésre egy- vagy két- (több)oldalú joghatás kiváltását célzó akarati nyilatkozat útján lát lehetőséget. *Eörsi* [(27. lj.) 156–157. o.] ugyan elismeri, hogy a diszpozitivitás elsősorban a szerződési jog sajátja, de helyteleníti a szerződés és a kötelmi jog területére szűkíteni e fogalmat. *Asztalos* [(27. lj.) 42. o.] visszatér a diszpozitivitás jogügyleti és elsősorban kötelmi jogi hatóköréhez. *Bíró és Lenkovics* [(27. lj.) 116–121. o., különösen is 117. o.] valamint *Lábady* [(29. lj.) 199–202. o.] a magánjog egésze tekintetében értelmezhetőnek tartja a diszpozitivitás fogalmát, kiemelve, hogy az leginkább a szerződési jogra jellemző. *Sárközy* [(16. lj.) 465. o.] kifejezetten hangsúlyozza a diszpozitivitás szerződéshez kötött értelmezhetőségét, rögzítve azt is, hogy „[a] diszpozitivitás [...] az árucsere-szerződések relatív szerkezetű jogviszonyának világában mindig a felek egymás közti viszonyára vonatkozik”. Kisfaludi szerint a diszpozitivitás érvényesülése a felek konszenzusát feltételezi, ami leginkább a szerződési jogra jellemző, ugyanakkor annak a kötelmi jog egyéb kötelelem-keletkeztető tényei esetén is helye lehet, ha a kötelelem alanyai jogviszonyának rendezésére egyező akarattal sor kerülhet, így például a kártérítési jogban vagy jogalap nélküli gazdagodás esetén is. Kisfaludi András: „A kötelmek közös szabályai. Általános rendelkezések”, In: *Wellmann György* (szerk.): *Az új Ptk. magyarzata V/VI., Polgári jog. Kötelmi jog. Első és Második rész*, Budapest, HVG-ORAC, 2013., 29–30. o. *Osztovits András* [„A kötelmek közös szabályai”, In: *Osztovits András* (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja. III. kötet, Hatodik Könyv – Kötelmi jog, Első-Harmadik Rész*, Budapest, Opten, 2014., 27–28. o.] a kötelmi jog körén belül elsősorban a szerződési jogra jellemző jegynek tekinti a szabályozás diszpozitivitását. Kiemeli továbbá, hogy az új Ptk. egy norma kógenáciáját úgy juttatja kifejezésre, hogy a felek attól való eltérését kifejezetten semmissé (érvénytelenné) „nyilvánítja”, jelzi továbbá, hogy „[...][a]z új Ptk.-ban a kógens normákon kívül is találhatók eltérést nem engedő rendelkezések. Ezeknek az a sajátossága, hogy nem a felek jogait és kötelezettségeit szabályozzák, hanem egy adott jogintézmény lényegét adó ismérvet tartalmaznak (pl. az elévülésnek az igény-

Felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a diszpozitivitás csak a szerződési jog körében értelmezhető, úgy van-e értelme e körön kívül a diszpozitív-nem diszpozitív (többnyire kógens, esetleg imperatív) dichotómiában gondolkodni. Úgy véljük, hogy már a jogi alapok körében vázoltak is alátámasztják, hogy mind a régi, mind

érvényesítést kizáró joghatása, elállás ex tunc hatálya, megbízás gondossági jellege). Ezen rendelkezések körében az eltérés fogalmilag kizárt.” Osztovits megfogalmazása alapján úgy tűnik, hogy e normákat a nem diszpozitív normák kógenstől eltérő fajtájaként, imperatívként tételezi. *Vékás Lajos* [„A szerződés általános szabályai. A szerződés. A szerződési jog alapelvei”, In: *Wellmann György* (2013) 95. o.] kiemeli, hogy a szerződési szabadság következménye a szerződési jogi normák többségének diszpozitivitása, sőt, nézete szerint a kötelmek közös szabályai és a szerződési jog szabályai között is csak kivételesen fordulnak elő nem diszpozitív (kógens) rendelkezések. A szerződési szabadság külön kodifikálását a kötelmek közös szabályaira vonatkozó diszpozitivitás kimondása mellett pedig azért tartja szükségesnek, hogy megteremtődjön a jogi alapja annak, hogy a szerződő felek a kötelmek közös szabályaitól is eltérhessenek, ne csak a szerződési szabályoktól. Álláspontunk szerint a kötelmek közös szabályai – egy-két szabályt leszámítva – attributív módon megfogalmazott intézményi normák, így fogalmilag kizárt a diszpozitivitásuk, emiatt Vékás megfogalmazását e tekintetben pontatlannak tartjuk. Ebből következik az is, hogy Vékás másik állítását sem osztjuk. Mindezek alapján úgy véljük, hogy a kötelmek közös szabályai diszpozitivitását az új Ptk.-nak nem kellett volna alapelv-jelleggel kimondania [6:1. § (3) bekezdés], hanem a kötelmek egyes közös szabályai vonatkozásában és az egyes, szerződéstől eltérő kötelelem-keletkeztető tények szabályozásánál lett volna célszerű azok fogalmilag is lehetséges (a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó) diszpozitivitását, illetve ettől eltérően, kifejezett jogszabályi rendelkezés alapján a fogalmi lehetséges körén túlmutató diszpozitivitást [pl. a joghatásként értelmezhető elévülés idejének hosszúságára vonatkozó szabály a 6:22. § (1) bekezdésében ugyanezen § (3) bekezdésére tekintettel] tételesen kifejezésre juttatni. A fentiek tükrében az új Ptk. kötelmi általános szabályait is tartalmazó Hatodik Könyvében a 6:1. § (3) bekezdés a feljogosítás vonatkozásában diszpozitív, a feljogosítás kereteit tekintve viszont nem az; a 6:15. § (1) bekezdése attributív megfogalmazású norma: a meghatalmazó arról maga dönt, hogy a meghatalmazást kihez intézi; a 6:15. § (3) és (4) bekezdései nem diszpozitívak, de e szabályokból kiolvasható, hogy a meghatalmazás visszavonására a meghatalmazót a törvény attributív módon feljogosítja; ugyanígy a 6:16. § alapján a meghatalmazó a törvényi feltételek betartása mellett jogosult általános meghatalmazást tenni; a 6:17. § szerint a képviselőt terjedelme meghatalmazására a meghatalmazó szintén jogosult; az elévülési idő megváltoztatása a törvény kifejezett rendelkezése alapján diszpozitív, egyébként az elévülés szabályai nem diszpozitívak; a 6:26. és a 6:27. § esetében a tartozáselismerés és az egyezségkötés lehetősége az, ami feljogosítást jelent; a 6:29. § (3) bekezdése az egyetemleges kötelezettség tekintetében biztosít felhatalmazást a kötelezettnek a jogosulttal szemben a többi kötelezett jogosulttal szembeni kifogásának felhozására; a 6:30. § az egyetemleges kötelezettek belső jogviszonya tekintetében biztosít felhatalmazó szabályokat a kötelezettek egyenlő arányú kötelezettség-viseléstől való eltérésére, a megtérítés követelhetőségére, az elévülésre való hivatkozás többi kötelezettel szembeni lehetőségére stb. Mindezek alapján rögzíthetőnek tűnik, hogy az intézményi szabályokkal összefüggésben biztosított felhatalmazás, bár a diszpozitív normáknak van felhatalmazó funkciójuk, inkább tűnik attributív megfogalmazásnak mint a diszpozitivitás megjelenítésének.

az új Ptk. vonatkozásában plauzibilis a diszpozitivitás szerződési jognál tágabb, jogügyleti természete mellett érvelnünk. Sőt az új Ptk. 3:4. § (1)–(3) bekezdése kifejezett rendelkezése alapján bizonyos intézményi szabályok is eloldódnak azok hagyományosan kógens (esetleg imperatív) szemléletétől, nyitottá válva a jogi személy alapítói, tagjai autonóm döntésére. Minderre tekintettel célszerűnek tartjuk a diszpozitív-nem diszpozitív dichotómiát az új Ptk. egészére vonatkoztatni, és ekként az egyes normákat vagy diszpozitívnek, vagy nem diszpozitívnek minősíteni.

2.3. A jogi szerzők között abban sincs konszenzus, hogy az imperativitás fogalma külföldi elemet nem tartalmazó esetben – pusztán a magyar magánjog vonatkozásában – értelmezhető-e, vagy az csak a külföldi elemet tartalmazó esetek tekintetében vizsgálható európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjogi szempontból.³⁸

Az az elképzelés, amely szerint a magyar magánjogban külföldi elem hiányában is jelentőséget tulajdoníthatunk az imperatív szabályoknak, azon a felismerésen alapul, hogy bizonyos jogi normák esetében nemcsak a felek konszenzusos eltérése, hanem bármely jogalkalmazó szerv vagy személy, sőt a jogalkotó eltérése is kizárt, illetve korlátozott. E normák, legyenek azok magán- vagy közjogi jellegű jogviszonyokat szabályozó

rendelkezések, adják egy jogrendszer „kemény magját”.³⁹ E kemény mag éppúgy sérthetlenséget élvez külföldi elemet nem hordozó, mint külföldi elemet hordozó viszonyokban. Az imperatív szabályok megkülönböztetésének mégis a leggyakrabban külföldi elemet is tartalmazó jogviszonyokban van jelentősége, amikor a külföldi jog a fórum jogától való tolerálhatatlan eltérés miatt nem alkalmazható, mivel annak alkalmazása a konkrét esetben a *lex fori*, illetve az EU-közrend elveinek nyilvánvaló és kirívó sérelmét jelentené. E normák a magánjog bármely területén előfordulhatnak, nem csupán a szerződési jog körében, igaz, még így is kevesebb van belőlük, mint a kógens normákból.

Nemzetközi magánjogi értelemben az imperativitást vagy a közrend védelmének a közrendi klauzula mellett más módjaként,⁴⁰ vagy a közrendi klauzulától hangsúlyosan elkülönítve tárgyalják a szerzők,⁴¹ attól függően, hogy az imperatív szabályoknak a közrend védelmén kívül egyéb funkciót is tulajdonítanak-e. Míg a közrendi klauzula „egy meghatározatlan jogi fogalmat tartalmazó generálklauzula, amelyet tartalommal a jogalkalmazó tölt ki”,⁴² és ekként esetről esetre változhat, nem független az adott időben és helyen bekövetkező társadalmi-politikai és jogi változásoktól, addig az imperatív szabályozás tételes jogszabályi normákat jelent, amelyek érvényesülése nem a bírói mérlegeléstől függ, hanem kategorikus, tartalma sem lehet soha meghatározhatatlan. Ez a tételes normában való megjelenés természetesen nem azt jelenti, hogy a jogalkalmazó számára mindig egyszerűen megállapítható, hogy egy norma imperatív-e vagy sem.⁴³

2.4. A különböző elképzelések közös nevezőjét keresve rögzíthetjük, hogy abban konszenzus van, hogy a diszpozitív szabálytól való eltérés hiányában a diszpozitív szabály kényszerítő (kógens) jelleggel érvényesül; mint ahogy a tekintetben sincs vita, hogy a diszpozitív szabály kizárólag a jogviszony alanyainak biztosít eltérési lehetőséget, és nem a bíróságnak vagy más jogalkalmazó szervnek vagy a jogalkotónak. Abban szintén egyetértés mutatkozik, hogy a diszpozitív szabályozás által biztosított mozgástér nem korlátlan, és ennek a normatív tilalmon túl is léteznek jogszabályi

³⁸ A magyar magánjogban nem tartja önálló kategóriaként értelmezendőnek az imperativitást *Peschka Vilmos, Bíró György és Lenkovic Barnabás*. Vö. 33. lj.; Bíró–Lenkovic (27. lj.) 118–119. o. *Burián László* [„Gondolatok a közrend szerepéről”, In: *Kiss Daisy–Varga István* (szerk.): *Magister Artis Boni et Aequi – Studia in Honorem Németh János*, Budapest, ELTE Eötvös, 2003., 99–100. o., valamint 120–122. o.], bár a problémát más oldalról közelíti meg, hasonló konklúzióra jut: mivel a belső közrend fogalma önmagában nem értelmezhető, ebből következően az ennek védelmét biztosító közrendi klauzula, valamint imperatív normák sem tételmezhetőek külföldi elem hiányában pusztán a magyar jogon belül. A magyar jogban is a kógenián belüli sajátos altípusként tartja számon az imperatív normákat *Asztalos László, Eörsi Gyula és Lábady Tamás*. *Asztalos* [(20. lj.) 158. o.] és *Eörsi* [(27. lj.) 157. o.] a pusztán kógeniától elhatároló ismérvként említi meg, hogy az imperatív szabályok alól a jogi norma sem tehet kivételt, ami a pusztán kógeniára esetére nem áll. A pusztán kógens szabályoktól a felek azok, akik nem térhetnek el. *Lábady* [(29. lj.) 202. o.] szerint „Az imperatív magánjogi szabályok is kógens normák, mert bennük a joghatás a tényálláshoz kényszerítő erővel kapcsolódik. Specifikumuk mégis abban áll, hogy feltétlen érvényük alkotmányi rendelkezésbe[n] (esetleg természetjogi elvekbe[n]) gyökerezik.” A magyar magánjogban a kógenstől (és a diszpozitívától) eltérő, önálló normatípusként kezeli az imperatív normákat *Világhy Miklós* [(27. lj.) 73. o.], a magyar magánjogot a nemzetközi magánjoggal kölcsönhatásban szemlélő *Mádl Ferenc és Vékás Lajos* [Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997., 117. o.], *Sárközy Tamás* [(16. lj.) 465. o.], *Wellmann György* [„A szerződés érvénytelenségének szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben”, *Jogtudományi Közlöny* 2014. január, 62. o.], továbbá *Nagy Csongor István* [Nemzetközi magánjog, Budapest, HVG-ORAC, 2011., 37. o.]

³⁹ *Mádl–Vékás* (38. lj.) 117. o.

⁴⁰ *Nagy* (38. lj.) 35–40. o., *Mádl–Vékás* (38. lj.) 117–121. o., *Vörös Imre*: „III. cím – Általános rész”, In: *Burián László–Czigler Dezső–Kecskés László–Vörös Imre*: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog*, Budapest, Krim Bt., 2010. 128–134. o.

⁴¹ *Burián* (38. lj.) 116–117. o., *Palásti Gábor*: „Polgári jogi és kereskedelmi jogi tartalmú közrendi és imperatív szabályok”, In: *Miskolczi Bodnár Péter* (szerk.): *Az uniós csatlakozás hatása a letelepedés és a szolgáltatások szabad áramlása körében*, Miskolc, Novotni, 2005. 127–148. o. Uő. „Közrendi, imperatív kógens és diszpozitív szabályok”, *Magyar Jog* 2006/2. sz. 65–76. o., különösen 66. és 70–72. o.

⁴² *Nagy* (38. lj.) 37. o.

⁴³ *Nagy* (38. lj.) 36–37. o., *Vörös* (39. lj.) 133–134. o., *Mádl–Vékás* (38. lj.) 118–120. o.

„eszközei”. Ezek megjelenhetnek kifejezett parancs és az annak be nem tartásához fűzött érvénytelenségi szankció formájában is, sőt, egyes szerzők⁴⁴ – álláspontunk szerint helyesen – lex specialis hiányában az eltérő rendelkezés alapelvek megsértésére való alkalmasságát is efféle érvényesülési korlátnak tekintik. A közös nevezőre és az 1. pontban vázolt törvényi alapokra tekintettel úgy véljük, hogy gyakorlati szempontból a diszpozitivitásnak leginkább a jogügyleti, döntően szerződési felfogása lehet használható és megindokolható az egyes régi és új Ptk.-beli rendelkezések jellegének vizsgálata során. Az érintett jogalanyok szempontjából nem (vagy csak igen kivételes, leginkább külföldi elemet tartalmazó esetben) tartjuk szükségesnek annak közelebbi meghatározását, hogy a nem diszpozitív szabály kógens vagy imperatív szabály-e arra tekintettel, hogy a megállapíthatóan nem diszpozitív szabályok megsértésének magyar jog szerinti jogkövetkezmenyei levonása szempontjából e további megkülönböztetésnek nincs jelentősége.

3. A diszpozitivitás célja és funkciói

Egy szabályozás diszpozitivitása mögött meghúzódó jogalkotói cél a magánautonómia biztosítása. Kógenciára, imperativitásra ott van szükség, ahol azt a jogbiztonság, a gyengébb fél vagy a közérdek védelme – ideértve a jogalany önmagával szembeni védelmét is – megkívánja.⁴⁵

A diszpozitív szabályok funkciója a magánautonómia kiteljesítése érdekében:

a) a legszélesebb körű szabadság biztosítása a jogalanyoknak a szerződéskötésre, az egyesülésre (jogi személy létrehozására), a tulajdonnal való rendelkezésre vagy a végintézkedésre (ún. felhatalmazó, illetve feljogosító funkció);⁴⁶

b) nem kötelező, eltérést engedő modellszabályok nyújtása a szerződő feleknek (ún. engedő funkció),⁴⁷ amely szabályok csak a felek eltérő rendelkezése hiányában érvényesülnek kógensként, így biztosítva a jogviszony egésze teljességének jogi lefedettségét akkor is, ha a felek valamiről elfelejtettek rendelkezni (ún. hézagpótló funkció),⁴⁸ feltéve, hogy a felek egyező akarral magát a modellszabályt nem zárták ki;

c) a jó modellszabály a tipikus helyzet megragadása révén optimális helyzetet modellez, amelynek újra megtalálása ezért szükségtelen, a szerződő felek a diszpozitív modellszabályra hagyatkozással időt és költséget takaríthatnak meg (költséghatékony szerződéskötés);⁴⁹

d) a diszpozitív szabályokhoz képest értelmezhető a kógencia, illetve az imperativitás és megfordítva: valami vagy kógens (imperatív), vagy diszpozitív; e felfogás értelmében a relatív kógencia tartalmilag azonos a relatív diszpozitivitással (jogtechnikai funkció).

A relativitás megjelenhet akként, hogy a gyengébb felet védi a norma (pl. fogyasztóvédelem, biztosítási jog; a relatív kógenciát ebben az esetben klauzikálisan kógensnek is hívjuk). De megjelenhet akként is, hogy a kötelező, eltérést nem engedő jelleg valamilyen irányban érvényesül csak (erre utal a „legalább”, „legfeljebb” megfogalmazás az új Ptk.-ban). Végül a relativitás állhat abban is, hogy absztrakt jelleggel nem – hanem csak az egyedi esetben – lehetséges meghatározni a szabály kógens vagy diszpozitív jellegét, illetve a kógens/diszpozitív tartalom pontos mibenlétét, terjedelmét. Az absztrakt vizsgálhatóság lehetetlensége a kisebbség- és hitelezővédelem, valamint a munkavállaló jogvédelme és általában a kötelmi jog körében viszonylag gyakran felmerülhet.

4. A diszpozitivitás felismerhetősége

4.1. Támpontok a diszpozitivitás felismeréséhez

Egy szabály diszpozitív jellegének felismerése szempontjából csak kevés segítséget nyújthat a nyelvtani értelmezés, mivel az attributív és a diszpozitív normák megfogalmazása megegyezik (feltételes vagy kijelentő mód használata), továbbá a diszpozitív norma megfogalmazása is lehet parancsoló jellegű. A jogértelmezést segíti, ha a jogi norma a saját szabályától való eltérés kapcsán jelzi az érvénytelenség (általában semmisség) jogkövetkezmenyét, de van, hogy csak általában hagyat-

esetén cselekvési szabadságával akként éljen, hogy ennek jogszabályban foglalt kereteit, tartalmát is alakíthassa az őt vagy vele jogviszonyban lévő másik jogalanyt megillető jogok, illetve terhelő kötelezettségek vonatkozásában, akkor valódi engedő, illetve hézagpótló funkcióval rendelkező felhatalmazó szabályról van szó, amely ténylegesen diszpozitív.

⁴⁷ Szladits (29. lj.) 139. o., Lábady (29. lj.) 200. o.

⁴⁸ Szladits (29. lj.) 139. o., Lábady (29. lj.) 200. o.

⁴⁹ Menyhárd Attila – Mike Károly – Szalai Ákos: „A tiltás hatástalansága. Kógens szabályok a szerződési jogban”, Századvég. Új folyam – 41. sz. (2006), 3–46. o., különösen is a 4. o. és a 2. lj.

⁴⁴ Légrádi Gergely: „Diszpozitivitás a kötelmi jogunkban – egy elhanyagolt témakör a gyakorlat kereszttüzeiben”, Magyar Jog 2011/2. sz. 115–120. o. különösen is a 115. és 117. o., Kelemen László: *A joggal való visszaélés*, Szeged, n. a., 1935., 233. o., Az 1959. évi IV. törvény miniszteri indokolása (4. lj.) 26. o., *Asztalos* (20. lj.) 94. o.

⁴⁵ Grosschmid (2. lj.) 937–938. o., Szladits (29. lj.) 138–140. o.; Kisfaludi András: „Kógencia vagy diszpozitivitás a társasági jogban”, *Gazdaság és Jog* 2006/8. sz., 3–6. o., Uő. „A jogi személy általános szabályai.” (14. lj.) 87. o., Menyhárd Attila: „Polgári jog és közgazdaságtan”, In: Steiger Judit (szerk.): *Gazdaság és Jog. Szakács István ünnepi tanulmánykötet*, Budapest, ELTE ÁJK-Gondolat, 2005., 89–90., 92–93., 95–96. és 101. o., Lábady (29. lj.) 200. o.

⁴⁶ Lábady [(29. lj.) 200. o.] szerint a diszpozitivitás egyik funkciója az Alkotmányból eredő szabadságjogok magánjogi leképezésével a magánautonómia biztosítása. Ugyanakkor a mottóban szereplő Grosschmid-idézet, Szladits, Asztalos, Eörsi és Peschka [vö. 37. lj.] is inkább a magánjogi normák attributív megfogalmazására utalnak és nem a diszpozitivitásra, annak egyik funkciójára a jogalanyokat ösztönző, felhatalmazó szabályok kapcsán. Kétségtelen azonban, hogy ha egy cselekvési szabadságot biztosító jogi norma a jogalany számára azt is megengedi, hogy a jogi normában foglalt tényállás megvalósulása

kozhat a jogalkalmazó valamely érvénytelenségi okra (például a tilos szerződésre) vagy valamely alapelvre. A megfogalmazás pontatlansága ezért a logikai értelmezést sem feltétlenül viszi előre. A rendszertani értelmezés ugyanígy problematikus lehet, mert van, ahol már egy bekezdés is kifejezetten jelöli a tőle való érvényes eltérés lehetőségét, annak módját, de van, ahol csak egy nagyobb szerkezeti egység (pl. fejezet) jár el hasonlóan, másutt pedig erre utaló jel sincs.⁵⁰ Az új Ptk. Harmadik és Hatodik Könyve tekintetében az 1. pontban elemzett generálklauzula jellegű támpontok szolgálhatnak ugyan eligazodásul, de ezek, ahogyan azt számba vettük, maguk sem értelmezhetőek problémamentesen. Ezért a szabályozás diszpozitivitásának a felismerése kifejezetten nehéz feladat, és esetről esetre is változó lehet ugyanannak a jogi normának a megítélése. Továbbá – a nemzetközi magánjog közrendi klauzulájához hasonlóan – jellemző a térbeli és az időbeli relativitás, változékonyság is.

A legcélszerűbbnek és gyakorlati szempontból használható módszernek ezért a következőt látjuk:

(1) kiindulópontnak a normatív alap[ok] konszenzuson alapuló értelmezése kell, hogy szolgáljon (1. pont),

(2) e normatív alap által megengedett keretben szükséges a diszpozitivitás pozitív feltételeit a jogi norma céljára figyelemmel, az egyedi eset összes körülményére tekintettel meghatározni,

(3) és csak ezt követően vizsgálhatjuk a diszpozitivitást kizáró feltételeket, amelyek vagy megjelennek tételesen kifejezett tilalomként vagy jogkövetkezményként vagy csak a diszpozitivitást kizáró generálklauzulaként vagy ekként sem,

(4) utóbbi, jelzés nélküli esetben szükséges lehet az érvénytelenségi okok és az alapelvek vizsgálata is, illetve egyéb, tartalmilag hasonló speciális normák értelmezése (erre példa a követelés lehet-e apport alább elemzett esete) teleológiai és rendszertani értelmezés segítségével,

(5) majd utolsó lépésként, ha megállapítható és releváns is a Ptk. alapján az adott, diszpozitív normától való eltéréssel megvalósított jogsértés, kell vizsgálni a levonható jogkövetkezményeket az egyedi eset függvényében az eljárásjogi feltételekre is tekintettel (hivatalbóliság vagy kereseti kérelemhez kötöttség).

A jogértelmezés nehézségét talán valamelyest oldja, hogy e nehézség az adott szabályozás diszpozitivitása alapján eltérni kívánó jogalanyok számára is jelentkezik és feltehetőleg egyszerűbbnek és biztosabbnak tűnik majd számukra a diszpozitivitást nem annak az engedő, hanem a házagótló jellege felől megragadni. Tehát elfogadni, hogy a jogalkotó a vonatkozó modellszabályt bölcsen úgy alkotta meg, hogy az a legtöbb jogi problémát kezeli, illetve már felmerülni sem engedi, ezért az attól való eltérés nem volna racionális, költséghatékony. Ez a diszpozitivitás vizsgálata problémájának

tömeges felmerülését talán meggátolja majd, ha nem, az viszont valóban azt jelezheti, hogy az adott norma jellege nem egyértelmű vagy az nem költséghatékony típusmodellt jelent, amelyet a jogalkotónak felül kell vizsgálnia.

4.2. Példák az értelmezés nehézségeire az új Ptk.

Harmadik és Hatodik Könyvből

(diszpozitív szabály aláhúzással, nem diszpozitív szabály dőlttel jelölve)

– Lehet-e apport a követelés?

Álláspontunk szerint annak ellenére nem, hogy a 3:10. § (2) bekezdése megfogalmazása feltételes módú nem definitív szabály, amely megfelel a 3:4. § (1) és (2) bekezdésben foglalt pozitív feltételeknek [a jogi személy és az alapító (tag) viszonyát szabályozza] és rá a diszpozitivitást kizáró (3) bekezdésben foglalt feltételek sem alkalmazhatók (nincs kifejezett tilalom és a generálklauzula jellegű *b*) pontba sem ütközne a követelés jogügyleti eltérés alapján való apportként kezelése), továbbá a követelés is értékkel rendelkezik és annak átruházása a 6:193. § alapján lehetséges. Nemleges válaszuk oka a rendszertani és a teleológiai értelmezés segítségével világítható meg: a 3:99. §-ban, annak a 3:10. §-hoz való viszonyában rejlik. Annak ugyanis nem volna értelme, hogy gazdasági társaságok esetén a követelés apportálására csak törvényben meghatározott feltételek teljesülése esetén (létezik a követelés beárazását szolgáló adósi elismerés, illetve jogerős bírósági határozat) kerülhessen sor, míg más (a gazdasági társaságoknál kevésbé rugalmas) jogi személy típusoknál e feltételektől függetlenül is, a 3:10. § látszólagos diszpozitivitására hivatkozással.

„3:10. § [A vagyoni hozzájárulás tárgya és mértéke]

(2) *Nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként az alapító vagy a tag dolog tulajdonjogát vagy vagyoni értékű jogot ruházhat át a jogi személyre.*”

„3:99. § [Nem pénzbeli vagyoni hozzájárulás]

(1) *Nem pénzbeli vagyoni hozzájárulásként követelés is szolgáltatható,⁵¹ ha azt az adós elismerte, vagy az jogerős bírósági határozaton alapul. A tag munkavégzésre, személyes közreműködésre vagy szolgáltatásra irányuló kötelezettségvállalása nem lehet nem pénzbeli vagyoni hozzájárulás.*

(2) *Azok a tagok, akik valamely tag nem pénzbeli vagyoni hozzájárulását tudomásuk ellenére a szolgáltatáskori értéket meghaladó értékkel fogadták el, az ebből eredő károkért a nem pénzbeli vagyoni hozzájárulást teljesítővel egyetemlegesen felelnek a társasággal szem-*

⁵⁰ A régi Ptk. vonatkozásában hasonló problémákra mutat rá példákat is említve Légrádi [(44. lj.) 115–116. o.]

⁵¹ Az első tagmondat attributív: a fél dönthet úgy, hogy nem pénzbeli szolgáltatást szolgáltat vagyoni hozzájárulásként. Ha viszont apportálni is kíván, arra a követelés tekintetében kögens szabályok vonatkoznak.

ben a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint.

(3) A létesítő okiratnak az (1) és a (2) bekezdésben foglalt szabályokkal ellentétes rendelkezése semmis.”

– Lehet-e egy tagnak kft. esetén több törzsbetétje, illetve üzletrésze?

Álláspontunk szerint annak ellenére nem, hogy a feltételes módú megfogalmazás ezt sugallja, ugyanis a 3:161. § (2) bekezdése és a 3:164. §-a is fogalmi, definitív szabályok, amelyek a kft. definíciójának részét képezik a társasági vagyona és az azzal való felelősségre, továbbá hitelezővédelmi szempontokra is tekintettel a 3:4. § (1)–(4) bekezdése értelmében. Továbbá a 3:98. § (2) bekezdése alapján fogalmilag nem lehetséges azt mondani, hogy lehet több törzsbetétje egy tagnak, és ha az egyiknél nem teljesíti a vagyoni hozzájárulását, akkor még tag lehet/maradhat a másik vonatkozásában.

„3:161. § [A törzstőke és a törzsbetét fogalma és mértéke]

(1) A törzsbetét a tag vagyoni hozzájárulása. A tagok törzsbetétei különböző mértékűek lehetnek; az egyes törzsbetétek mértéke nem lehet kevesebb százezer forintnál.

(2) Minden tagnak egy törzsbetéte lehet.

(3) Ha egy törzsbetét szolgáltatására több személy közösen vállal kötelezettséget, a kötelezettséget vállaló személyeket a törzsbetét szolgáltatásának kötelezettsége egyetemlegesen terheli.

(4) A törzsbetétek összege a törzstőke, amely nem lehet kevesebb hárommillió forintnál.”

„3:164. § [Az üzletrész fogalma]

(1) Az üzletrész a törzsbetéthez kapcsolódó tagsági jogok és kötelezettségek összessége. Az üzletrész a társaság nyilvántartásba vételével keletkezik.

(2) Az üzletrész mértéke a tagok törzsbetétjéhez igazodik. Azonos mértékű üzletrészhez azonos tagsági jogok fűződnek.⁵²

„3:98. § [A vagyoni hozzájárulás teljesítésének elmulasztása]

(1) Ha a tag a létesítő okiratban vállalt vagyoni hozzájárulását az előírt időpontig nem szolgáltatja, az ügyvezetés harmincnapos határidő tűzésével és a jogkövetkezmények feltüntetésével felszólítja a tagot a teljesítésre.

(2) A harmincnapos határidő eredménytelen elteltével a vagyoni hozzájárulását nem teljesítő tag tagsági jogviszonya a határidő lejáratát követő nappal megszűnik. A tagsági jogviszony megszűnését az ügyvezetésnek

⁵² A 3:164. § (2) bekezdése második mondata önmagában nem kógens, elképzelhető lehet a felek közötti olyan érvényes megállapodás, amely azonos mértékű üzletrészhez nem azonos tagsági jogokat rendel, hasonlóan az elsőbbségi részvényhez egyfajta elsőbbségi üzletrészként.

a volt taggal közölnie kell. A vagyoni hozzájárulás teljesítésének elmulasztásával a gazdasági társaságnak okozott kárért a volt tag a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség szabályai szerint felel.

(3) Semmis a létesítő okirat olyan rendelkezése, amely a vagyoni hozzájárulás teljesítésének elmulasztása esete az e törvényben meghatározottnál a tagra nézve enyhébb következményeket ír elő.”

– Eltérhetnek-e a szerződő felek az elévülés szabályaitól?

Álláspontunk szerint nem térhetnek el, mert a szabály nem diszpozitív, az ugyanis az elévülés fogalmát adja meg, elválaszthatatlan a jogintézmény lényegétől és nem pusztán a felek egymással szembeni jogait és kötelezettségeit – hanem harmadik személyek, illetve a bíróság helyzetét (is) – érint(het)i. Az e szabályoktól való eltérés (például az elévülés joghatása, a nyugvás okai, a megszakadás okai és joghatása) az elévülést a lényegétől fosztaná meg, kiüresítené azt, ráadásul nem mondhatnánk meg, hogy a megszakadás okainak egy vagy több elemmel való csökkentése vagy bővítése még megengedett, de annál tovább a felek nem mehetnek, ha az a másik félre nézve már a szerződéses értékegyensúly felborulását (külön ellentételezés nélkül) is eredményezi. Ez ugyanakkor álláspontunk szerint a határidőkre – csak azok mértékére – a törvény kifejezett rendelkezése értelmében [a 6:22. § (1) bekezdése a (3) bekezdésre tekintettel diszpozitív] már nem vonatkozik. Ha pedig az elévülés kezdetét mint a diszpozitív határidő számításának kezdetét fogjuk fel, arra is mondhatjuk, hogy diszpozitív. A 6:24. § (3) bekezdése hasonló logika mentén csak az elévülési idő megváltoztatására vonatkozó részében fogható fel diszpozitívként, az elévülés joghatását érintő részében (ti. a nyugvás folytán meghosszabbított elévülési idő már nem nyugodhat, megszakadása következtében sem a teljes elévülési idő kezdődik újból) azonban már nem.

„6:21. § [Az időmúlás joghatása]

Jogosultság gyakorlására és követelés érvényesítésére jogszabályban előírt határidő eltelte jogvesztéssel akkor jár, ha ezt jogszabály kifejezetten így rendeli. Ha a határidő nem jogvesztő, arra az elévülés szabályait kell alkalmazni.

6:22. § [Elévülés]

(1) Ha e törvény eltérően nem rendelkezik, a követelések öt év alatt évülnek el.

(2) Az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik.

(3) Az elévülési idő megváltoztatására irányuló megállapodást írásba kell foglalni.

(4) Az elévülést kizáró megállapodás semmis.

6:23. § [Az elévülés joghatásai]

(1) Ha e törvény eltérően nem rendelkezik, az elévült követelést bírósági eljárásban nem lehet érvényesíteni.

(2) Az elévülés a kötelezettnek a szolgáltatás teljesítésére vonatkozó kötelezettségét nem érinti; az elévült követelés alapján teljesített szolgáltatást a követelés elévülésére tekintettel visszakövetelni nem lehet.

(3) A főkövetelés elévülésével az attól függő mellékkövetelések is elévülnek. A mellékkövetelések elévülése a főkövetelés elévülését nem érinti.

(4) Az elévülést a bírósági vagy hatósági eljárásban nem lehet hivatalból figyelembe venni.

6:24. § [Az elévülés nyugvása]

(1) Ha a követelést a jogosult menthető okból nem tudja érvényesíteni, az elévülés nyugszik.

(2) Ha az elévülés nyugszik, az akadály megszűnésétől számított egyéves – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén három hónapos – határidőn belül a követelés akkor is érvényesíthető, ha az elévülési idő már eltelt, vagy abból egy évnél – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén három hónapnál – kevesebb van hátra.

(3) A (2) bekezdésben meghatározott időtartam alatt az elévülés nyugvásának nincs helye, az elévülés megszakítására vonatkozó rendelkezéseket pedig azzal az eltéréssel kell alkalmazni, hogy a megszakítás következtében az egyéves – egyéves vagy ennél rövidebb elévülési idő esetén a három hónapos – határidő számítása kezdődik újból.

6:25. § [Az elévülés megszakítása]

(1) Az elévülést megszakítja

a) a tartozásnak a kötelezett részéről történő elismerése;

b) a kötelelem megegyezéssel történő módosítása és az egyezség;

c) a követelés kötelezettel szembeni bírósági eljárásban történő érvényesítése, ha a bíróság az eljárást befejező jogerős érdemi határozatot hozott; vagy

d) a követelés csőd eljárásban történő bejelentése.

(2) Az elévülés megszakításától vagy az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezésétől az elévülés újból kezdődik.

(3) Ha az elévülést megszakító eljárás során végrehajtható határozatot hoztak, az elévülést a kötelelem megegyezéssel való módosítása és a végrehajtási cselekmények szakítják meg.”

5. A diszpozitivitás érvényesülése

A diszpozitivitás elve nem érvényesül korlátlanul, annak pozitív (az eltérés lehetőségét megalapozó feltételek) és negatív (az eltérés lehetőségét kizáró feltételek hiánya) tartalmi kritériumai is vannak. Absztrakt jelleggel a diszpozitív szabályok kapcsán az rögzíthető, hogy a szerződő felek jogosultak a diszpozitív szabályoktól annak korlátai között eltérni, de jogosultak a hallgatásra, az eltéréstől való tartózkodásra is. Az utóbbi esetben a diszpozitív szabály akként érvényesül, mintha kógens rendelkezés lenne (hézagpótló szerep).

Amennyiben viszont a diszpozitív szabály korlátait sértve térnek el attól a felek vagy a diszpozitívnek látszó szabály valójában nem diszpozitív, az eltérés nem válthatja ki a felek által célzott joghatást. E jogkövetkezmény valamennyi régi és új Ptk.-beli diszpozitív norma megsértésére, illetve nem diszpozitív normától való eltérésre igaz, azonban ennél több általános jelleggel véleményünk szerint nem mondható. A felek elzárása az általuk célzott joghatástól többféleképpen is történhet: többnyire az érvénytelenség, bizonyos esetekben azonban a hatálytalanság szankciójával. Sem az érvénytelenség, sem a hatálytalanság nem azonos tartalmú az új (és a régi) Ptk. egésze tekintetében: ezek okai, formái, érvényesítési módja, valamint a célzott joghatástól való elzáráson túlmutató jogkövetkezményei (utóbbiak kereseti kérelemre vagy hivatalból való alkalmazhatósága) sem egységesek. Így az érvénytelenség és a hatálytalanság vonatkozásában is jelentős eltérések vannak például a jogi személyek,⁵³ a szerződési (kötelmi) jog⁵⁴ és az öröklési jog⁵⁵ területén. A képet tovább árnyalhatják az érvénytelenségnél eredendőbb kérdés, a szerződés nem-létezése kapcsán alkalmazható jogkövetkezmények (szankciók),⁵⁶ továbbá a szerződés, illetve a Ptk. által megengedett egyoldalú jognyilatkozat vonatkozásában a pusztán alapelvbe ütközés miatti célzott joghatás-megtagadás esetköre, lehetséges módja is, ha és amennyiben az alapelvbe ütközés helyett nincs olyan nevesített érvénytelenségi,⁵⁷ illetve hatálytalansági ok, amely alá az eset besorolható lehet.⁵⁸

⁵³Vö. új Ptk. 3:15. §, 3:35–3:37. § a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény rendelkezéseire figyelemmel.

⁵⁴Vö. különösen: új Ptk. 6:88–6:89. §, 6:94–6:95. §, 6:108–6:115. § [a 6:108. § (2) bekezdése miatt úgy véljük, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek specialítására vonatkozó elképzelés a továbbiakban nem tartható: az érvénytelenség megállapítását kérő az érvénytelenség fennállására hivatkozással szabadon dönthet, hogy a 6:110–6:115. §-ban foglaltak helyett a nem járulékos igényekre is jogalap nélküli gazdagodást vagy deliktualis alapon kártérítési igényt érvényesít, ha annak feltételei fennállnak, és számára kedvezőbbnek tűnnek, ahogyan akár a megbízás nélküli ügyvitel címén való igényérvényesítés is felmerülhet az érvénytelen szerződésből eredő követelés vonatkozásában], valamint nem szerződéses kötelek vagy nem kötelmi jogi jogügyletek esetén szubszidiáriusan: 6:9–6:10. §, 5:3. §, ⁵⁵Vö. különösen 7:37–7:47. §, 7:48. § (3) bekezdés, 7:77. §, 7:79. §, 7:89. § (4) bekezdés.

⁵⁶A nem-létező szerződés ellenére történt vagyonomozgás rendezésére a jogalap nélküli gazdagodás, illetve birtoklás szabályainak megfelelő alkalmazása jöhet szóba; kár esetén a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség jelenthet megfelelő jogalapot.

⁵⁷A szerződések vonatkozásában – ha speciálisabb érvénytelenségi ok alkalmazhatósága nem merül fel – érvénytelenségi okként leginkább a jogszabályba ütközés vagy a jogszabály megkerülésére irányuló szerződés jöhet szóba.

⁵⁸Elgondolkodtató az olyan egyedileg megtárgyalt szerződési feltétel érvényességének megítélése fogyasztói szerződés esetén, amely tartalmát tekintve tisztességtelennek tűnik, mivel a tisztességtelenség miatti relatív semmisséget mind a régi, mind az új Ptk. csak általános vagy egyedileg meg nem tárgyalt szerződési

6. Konklúzió

A diszpozitivitás fogalma, mibenléte vonatkozásában nincs konszenzus a jogirodalomban. Egy norma jellegének gyakorlati megítélhetősége szempontjából ezért a különböző elképzelések közös nevezőjéből érdemes kiindulni. Célszerű a diszpozitivitást a régi magyar magánjogi hagyományokhoz visszatérve kizárólag a jogügyleti körre vonatkoztatva értelmezni. A diszpozitív normák ellentétéként elegendő a nem diszpozitív nor-

feltételek esetén teszi lehetővé. Ez esetben – álláspontunk szerint – a jóhiszeműség és tisztesség, illetve a joggal való visszaélés elve segítségével lehetséges az érvénytelenség jogkövetkezményéhez hasonló szankciók (a jogi hibában szenvedő szerződési feltétel célzott joghatásának megtagadása, az ennek ellenére történt vagyonomozásra pedig a rei vindicatio vagy a jogalap nélküli gazdagodás) levonása, mégpedig a semmisséghez hasonlóan (az alapelvbe ütközést és a célzott joghatástól való „elzártságot” hivatalból megállapítva, a további, esetleges vagyontelődés rendezésére szolgáló jogkövetkezményeket a fél kérelmére). A normatív tartalmú alapelveket ugyanis olyan normáknak tekinthetjük, amelyek az egész kódexet áthatják, és amellyel, hogy az egyes speciális normák érvényesülésének keretét megadják, hégzagpótló szerepük is van a speciálisan nem, vagy nem teljes egészében rendezett tényállások bírói (jogalkalmazói) megoldásában. Tehát az egyes speciális Ptk.-beli normákra alapított keresetnek az alapelvek mintegy az egyes normák „automatikus, hivatalbóli meghosszabbításaként” a részét, tartalmát képezik akkor is, ha a fél az alapelvekre külön nem hivatkozott; másként fogalmazva: az egyes speciális norma tartalmát is úgy képzelhetjük el, hogy annak mindig immanens részét képezik az alapelvek. Lásd ehhez: Az 1959. évi IV. törvény miniszteri indokolása (4. lj.) 26. o.: „A joggal való visszaéléshez, mint tiltott magatartáshoz egyébként az általános polgári jogi felelősségi szankciók kapcsolódhatnak: abbanhagyásra kötelezés, jövőre szóló eltiltás, érvénytelenség és in integrum restitúció, sőt – a szükséges további feltételek fennállása esetén – kártérítési következmények megállapítása.” és Kelemen (44. lj.) 233–234. o.

mákat tételezni, ha azonban jogalkalmazási szempontból e körön belül mégis további megkülönböztetés lenne szükséges, akkor azon normákat, amelyek a jogszabálytól való eltérést csak a felek számára tiltják, tekinthetjük kogens normának, azon normákat, amelyek ennél szélesebb kör – a bíróság és más jogalkalmazók, valamint a jogalkotó – számára is tilalmat fogalmaznak meg az eltérésre, tekinthetjük imperatív normának. A diszpozitivitás mögött meghúzódó cél a magánautonómia biztosítása. E célt a diszpozitív szabályozás útján lehet elérni, feltéve, hogy a diszpozitív norma betölti funkcióit: a jogalanyokat bizonyos keretek között a legteljesebb szabadságra hatalmazza fel; a diszpozitív normától való eltérés tekintetében konszenzusra jutó felek számára eltérést enged saját modelljétől vagy épp ellenkezőleg, a felek által speciálisan nem rendezett kérdéseket rendezni hégzagpótló jelleggel – mindezt a költséghatékonyság jegyében, előmozdítva a jogbiztonságot is. Egy norma diszpozitivitása ugyanakkor sok esetben nehezen ismerhető fel, a diszpozitív jelleg relatív. Vannak normák, amelyek diszpozitivitása látszólagos, valójában csak az adott szabály attributív megfogalmazásáról van szó. A diszpozitivitás nem korlátlanul érvényesül, korlátozni közérdekből, illetve a gyengébb fél védelme érdekében vagy a jogrendszer működését biztosító intézményi, szervezeti-működési normák érdekében lehetséges. A korlátozás módja lehet kifejezett tilalom, illetve generálklauzula jellegű általánosabb tilalom [pl. 3:4. § (3) bekezdés], vagy érvénytelenségi (hatálytalansági) szankció, vagy végső soron a polgári jog alapelveibe ütközés. A diszpozitivitás megsértésének a felek által célzott joghatás megtagadásán túl nincs általános, az új Ptk. egészére kiterjedő, egységes jogkövetkezménye, többnyire azonban az érvénytelenségi szankció a jellemző jogkövetkezmény.